

ՆԱԶԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՈՊԱՅՈՒՄ

ԲԵՌՆԱՐ ՈՒՏԻԵ

ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՅՐԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՅՐԵՐԸ*

Հայերն առաջին ժողովուրդը եղան, որ քրիստոնեությունն ընդունեցին որպես պաշտոնական կրոն բյուզանդացիներից շատ առաջ: Այս տարի մենք տոնում ենք այդ հիմնարար իրադարձության 1700-ամյա տարեդարձը: Մեկ հարյուրամյակ անց՝ սկսված այդ գործն օծովեց սեփական մի այբուբենով, որը վերջնականապես ամրացրեց քրիստոնեությունը Հայաստանում: Հիմնդիրը դարը դարձավ առաջին դարը մի գրականության, որը չարտահայտվեց միայն թարգմանություններով, այլ մաս ինքնուրույն ստեղծագործությամբ և կոչվեց հայ գրականության «սկեդար»: Դրանից հետո հայ գրականությունը բնավ չընդհատվեց, ինչպիսին էլ որ եղան Հայաստանի իրարահաջորդ քաղաքական դժբախտ դեպքերը:

* Ֆրանսիայում հրատարակվող «Ընամաչենք Եկեղեցու Հայրերին» եռամսյա հանդեսում, որի այս տարվա 81-րդ համարն ամբողջապես նվիրված է Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակին, հանդեսի գլխավոր խմբագիր Մարի-Ամնա Վանին իր առաջնորդող հոդվածում նշում է. «2001 թվականը նշանավորվում է Հայաստանի քրիստոնեացման 1700-ամյակով, ինչպես այդ հիշեցնում է մեզ Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կատարած պաշտոնական այցելությունը Հոռն: Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի քարոզությամբ Հայաստանը Տրդատ թագավորի կողմից հռչակվեց առաջին քրիստոնյա պետությունը: Հայ Եկեղեցին եղել է քրիստոնյա հնագույն Եկեղեցիներից մեկը, որը, ինչպես դպրական, ասորական Եկեղեցիները, պահպանել է քրիստոնեական սկզբնական ավանդությունները: Ահա այս Եկեղեցուն է, որ պիտի ծանոթանան մեր ընթերցողները հանդեսիս մերկա համարով: Մեկ տարի առաջ մենք արդեն անդրադարձել էինք հայկական Պատարագին, հայրաքանական բնագրերի հայերեն հիմ թարգմանություններին, ինչպես մաս հայ գրականության որոշ ուրվագծերին: Այս անգամ և հաջորդաբար, իրենց կարևորության պատճառով, մենք մորից քննության պիտի առնենք հայրաքանական այն բնագրերը, որոնք, ինչպես Սուրբ Իրենեոսի «Ընդդեմ հերձվածողաց» գործի որոշ մասերը, պահպանվել են շնորհիվ հայերեն թարգմանությունների: Պարոն Բեռնար Ուսինե՝ Հայաստանին նվիրված այս համարը կազմողն ու իրականացնողը, շրջափում է այս հարցը իր հաջորդական երկու հոդվածներով, ինչպես մաս ֆրանսերեն թարգմանությամբ մերկայացնում է Անթիպատրոս Բոստրացու՝ Քրիստոսի ծննդյանը նվիրված մեկ ճառը, որն ընդմիջտ կորած կլիներ, եթե չունենար իր հիմ հայերեն թարգմանությունը»:

Հայոց այբուբենի ստեղծման ամփոփական մպատակն էր աստվածաշնչական գրքերի թարգմանությունն ու տարածումը որքան մեղքին քարոզչական կարիքների, մույնքան և եկեղեցական պաշտամունքի համար:

Հունարենից և ասորերենից կատարված աստվածաշնչական գրքերի թարգմանության հետ մեկտեղ թարգմանվեցին մաս աստվածաշնչական մույն գրքերի մեկնությունները: Եվ սկսված այս գործընթացն այլևս չդադարեց մինչև հետհայրաքաճական շրջանի մեկնությունների թարգմանությունը, ինչպես Կոնստանդնուպոլսի մեկնությունները, ու տակավին մինչև մեր օրերը, երբ մենք մերկա ենք լինում Եկեղեցու Հայրերի մկատմամբ իսկական մի հետաքրքրական վերածմանի այնպիսի մի Եկեղեցում, ինչպիսին է իր ընթերցումների և ուսուցումների մեջ այսօր արդեն ազատ Հայաստանյայց Եկեղեցին: Անտարակույս դժվար է գտնել մի Եկեղեցի, որ հենց իր սկզբնական շրջանից թարգմանած լինի աստվածաշնչական գրքերի այդքան շատ մեկնություններ հունարենից և ասորերենից (առաջին հերթին Սուրբ Եփրեմից և Սուրբ Հովհան Ոսկերեղանից), ապա մաս արաբերենից, լատիներենից և այլն:

Բնականաբար հայ ժողովրդի դժվարին և երբեմն մույնիսկ ողբերգական պատմության ամբողջ ընթացքում եղել են գրական շատ գործեր, որոնք անհետ կորել են առանց մույնիսկ իրենց գոյությունն զգացնել տալու: Բայց կան մաս անհետացած գանձեր՝ գրված իրենց բնիկ լեզվով կամ որևէ այլ լեզվով (հայրաքաճության մասնագետները լավ գիտեն այդ), որոնք պահպանված են հայերեն թարգմանությամբ: Հիշենք Հեսիքիոս Երուսաղեմացու գրչին պատկանող Հոբի գրքի մեկնությունը, Սուրբ Եփրեմ Ասորու «Գործք առաքելոց»-ի մեկնությունը և կամ Նանա (Nonnus) Մծբնացու՝ Հովհաննեսի Ավետարանի մեկնությունը:

Պատարագը, որի ընթացքում ընթերցվում և մեկնաբանվում էին Սուրբ Գրքերը, ձևավորվել է Երուսաղեմի հունական Պատարագի հիման վրա: Հայր Ծարլ Ռեմուն, որը հրատարակել է Ըաշոցի հնագույն տարբերակը, մերկայումս աշխատում է Ծարակնոցի վրա, որն սկզբնապես հարմարեցված է եղել մույնպես պաղեստինյան բնագրերին:

Հայերեն այս բոլոր թարգմանությունները շուտով ճանապարհ են բացում սեփական ստեղծագործությունների. մույն բանը կարելի է ասել մաս սրբախոսական, վանական և կանոնական բնագրերի համար, այնպես որ կարող ենք հաստատապես մշել, որ գրական բոլոր տեսակները իրենց արտահայտությունն են գտել հայերեն ինքնուրույն ստեղծագործությունների մեջ՝ ճառեր, մեկնություններ և աստվածաշնչական դրվագների շարքեր, պարականոն գրքեր, ուսուցողական բնույթի աստվածաբանական գրվածքներ, հորդորակներ, հերքումներ կամ հարցուպատասխաններ, վարդապետական թղթեր կամ մամականի, դավանաբանական ժողովածուներ, վանականների համար սահմանված բարոյագիտական աշխատություններ, պատմություն, ժամանակագրություն, ընդհանրական թղթեր, տոմարական աշխատություններ, եկեղեցական աշխարհագրություն, Պատարագի մեկնություններ, Դիոնիսիոսին վերագրված աշխատություններ, բանաստեղծություններ և տակավին ուրիշ տեսակներ, որ գուցե մոռացված են:

Հաճախ է նշվել, որ սահմանափակ բնակչություն ունեցող և մեծ ու հզոր տերություններով շրջապատված հայ ժողովրդի գոյությունը միշտ էլ վտանգված է եղել: Դրա գրական հակազդեցությունն է հանդիսացել հիշողության մշակումը պատմական և ժամանակագրական այնպիսի երկերում, որոնք սահմանված են ապացուցելու այդ ժողովրդի աստվածային ընտրությունը (նրա պատմությունը ներթափանցված լինելով աստվածաբանությամբ) և տևականացնելու իրադարձությունների հիշատակը իրենց մեկնաբանությամբ հանդերձ: Այսպես է, որ Ագաթանգեղոսի երկը, որը դարձել է հայ ժողովրդի՝ քրիստոնեության պաշտոնական դարձի «կանոնական» պատմությունը, իր մեջ ներառում է մի «Հորդորակ»*, որը գրվում է գրքի կեսից ավելին: Հայոց հինգերորդ դարը, հայ գրերի ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցի վարքից և Եզնիկի աստվածաբանական աշխատությունից հետո, հարուստ է պատմագիրներով. Ագաթանգեղոսից բացի հիշենք Փավստոս Բուզանդին, Եղիշեին, Ղազար Փարպեցուն:

Բացի այդ, պետք է ի նկատի ունենալ, որ միայն աստվածաբանները չեն (ինչպես Եզնիկը, որի ոգեշնչող անվերնագիր աշխատությունը հայտնի է «Եղծ աղանդոց» կամ «Վասն Աստուծոյ» անունով), որ խորապես ծանոթ են հունական և ասորական հայրաբանությանը, այլև Ագաթանգեղոսի Պատմության «Հորդորակի» հեղինակը, ինչպես նաև Ղազար Փարպեցին, որի Թուղթը, գրված 5-րդ դարի վերջում, պարունակում է Եկեղեցու բազմաթիվ Հայրերի մի ցուցակ: Այդ Թղթով նա պատվեր ստացավ գրելու իր «Պատմութիւն հայոց»-ը:

Այսպիսով, իր ստեղծման հենց սկզբից հայերեն հայրաբանական գրականությունը, լինի թարգմանական թե ինքնուրույն, փայլում է իր հորդ կենսունակությամբ: Որպես երախտագիտություն այն մեծ նպաստի, որ թարգմանիչ Հայրերը բերել են իրենց ժողովրդին ու նրա հավատին, Հայ Եկեղեցին հաստատել է Սուրբ Թարգմանչաց հիշատակին նվիրված կրոնական մի տոն: Չպետք է մոռանալ, որ հայ թարգմանիչները հաճախ եղել են նաև ինքնուրույն հեղինակներ, ինչպես, օրինակ, Եզնիկը:

Լինելով հանդիպման կետ բազում ժողովուրդների, հատկապես ասորիների և հույների միջև, հայերը հավասարակշռել են մեկնողական գործերից կատարած իրենց թարգմանությունները՝ մեծապես մայրենի լեզվի վերածելով Անտիոքյան դպրոցի հեղինակների՝ Եփրեմի, Հովհան Ոսկեբերանի, ապա նաև Թեոդորետոս Կյուրացու մեկնությունները՝ առանց անտեսելու, սակայն, Ալեքսանդրյան դպրոցի զանձերը՝ Փիլոնի և մանավանդ Կյուրեղ Ալեքսանդրացու աշխատությունները: Պաղեստինյան աշխարհը ևս ներկա է իր մեկնությունների, բայց հատկապես, ինչպես տեսանք, իր Պատարագի թարգմանությամբ:

Այս հարցում, բնականաբար, իր նշանակությունն ունեցավ հայկական այբուբենի ստեղծումը՝ հինգերորդ դարի սկզբին, քանի որ նախաձեռնիական Հայրերի գործերից ավելի չորրորդ և հինգերորդ դարերի Հայրերի գործերն էին, որոնք թարգ-

* Նկատի ունի «Վարդապետութիւն Սրբոյն Գրիգորի» բաժինը (Խմբ.)

մանվեցին հայերեն: Այսուհանդերձ, պետք չէ մոռացության մատնել կարևոր բացառությունները, ինչպիսիք են Իրենեոսը և նրա «Ցույցք առաքելական քարոզչութեան» երկը կամ Հիպպոլիտոսի մեկնությունները, որոնցից առաջինը պահպանված է միայն հայերենով, իսկ Հիպպոլիտոսի երկերը՝ հայերենով և հայերենից կատարված վրացերեն թարգմանությամբ:

Հայկական մեղուն չի դադարել մեղր հավաքել հարևան բոլոր դաշտերում. նա պատրաստել է այնպիսի մեղր, որի համը միմիայն իրեն է պատկանում:

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Այս տարի՝ 2001 թվականին, հայերը տոնում են Հայաստանում քրիստոնեության հռչակման 1700-ամյակը: Այս թվականը, բնականաբար, մեծապես խորհրդանշական է երրորդ հազարամյակի սկզբին: Եթե նույնիսկ պատմաբանները վիճել են և դեռ կվիճեն այդ իրադարձության ճշգրիտ թվականի մասին՝ այն տեղադրելով չորրորդ դարի տարբեր թվականներին, մինչև 314 թվականը, երկու մեծ իրողություններ, սակայն, չեն կարող կասկած հարուցել. Հայաստանը առաջին թագավորությունը, առաջին պետությունն էր, որ պաշտոնապես դարձավ քրիստոնյա, և դա Բյուզանդական կայսրությունից առաջ: Ուստի սա մի տոնախմբություն է, որ անցնում է Հայաստան աշխարհի սահմաններից՝ ընդկրկելու համար ամբողջ քրիստոնյա աշխարհը:

Նոր քրիստոնյա դարձած այս թագավորությունը իր լեզվին հատուկ սեփական գրեր չունեւ: Պետք էր սպասել ավելի քան հարյուր տարի, որպեսզի հիմնդրորդ դարի սկզբին պատշաճեցված մի այբուբեն թույլ տար հայերեն լեզվով գրի առնել աստվածաշնչական գրքեր, սուրբ Հայրերի տարբեր գրվածքներ և, առաջին հերթին, աստվածաշնչական գրքերի մեկնություններ: Այդ ժամանակ էլ ի հայտ պիտի գար քրիստոնյա աշխարհի, ինչպես և գրական աշխարհի ամենագրավիչ երևույթներից մեկը. մի քանի տասնամյակում, տքնաջան և հետևողական աշխատանքի շնորհիվ, քրիստոնյա հարևան ժողովուրդների ուշագրավ երկերը, ասորերեն և հունարեն լեզուներով, պիտի թարգմանվեին հայերեն: Եվ ինչքա՜ն թարգմանություններ կորստյան մատնվեցին բազում փորձությունների հետևանքով, որ ժամանակը չխնայեց հայերին մինչև 1915 թվականի ցեղասպանությունը, որը նույնպես չխնայեց ո՛չ մարդկանց, ո՛չ ձեռագրերին:

Այնպես որ (հայրաբաններին քաջ հայտնի է այս փաստը) սուրբ Հայրերի հունարեն և ասորերեն լեզուներով գրված մեծ թվով գրվածքներ, որոնց բնագրերը կորած էին, մեզ փոխանցվեցին հայերեն հին թարգմանություններով, դրանք լինեն Սուրբ Եփրեմ Ասորու մեկնությունները կամ Սուրբ Իրենեոս Լուզդոնացու «Ցույցք առաքելական քարոզչութեան» գործը՝ որպես օրինակ բերելով միայն այս երկուսը:

Իրենց թարգմանության հին թվականով հայերեն հայրաբանական բնագրերը հաճախ նաև թանկագին վկայություններ են անհետացած հունարեն բնագրի վիճակի մասին, որի համար շատ հաճախ մենք ունենք քանիցս վերանայված ուշ շրջանի

ձեռագրեր: Որպես դրա վառ օրինակ նկատի ունենք «Անդրեասի մահատակությունը» գրվածքը, որը հիշատակված է Վալենտինա Կալցուլարիի հոդվածում:

Հայերն իհարկե շատ շուտով չպիտի բավարարվեն միայն թարգմանելով: Նրանք իրենք իսկ պիտի գրեն աստվածաշնչական մեկնություններ, ճառեր, աստվածաբանությանն ու ճգնությանը վերաբերող աշխատություններ, օրհներգեր, մարտիրոսների և սրբերի վարքեր, ինչպես նաև մեծ թվով պատմական երկեր:

Ինչ վերաբերում է Պատարագին, նրանք նախընտրաբար պիտի դառնային դեպի քրիստոնեության պատմական կենտրոնը՝ Երուսաղեմ և Պաղեստին, որպեսզի այդտեղից ստանային դրա գլխավոր բնագրերը՝ տարեկան տոները բովանդակող տոնացույցն ու տուրքդրական ընթերցվածները, Աստվածաշնչից քաղված երգեր, ապա, մի քիչ ավելի ուշ, քրիստոնեական օրհներգեր: Հայերի հյուսիսային հարևանները՝ վրացիները ևս հինգերորդ դարում թարգմանեցին Երուսաղեմի ժամագիրքը, այնուհետև՝ շարականները: Այդ շարականների հումարեն բնագրերի բառացի թարգմանությունը կատարվեց վրացիների կողմից, շարականներ, որոնք հումական արդի Պատարագի մեջ 95 տոկոսով փոխարինվեցին ավելի ուշ շրջանի հորինումներով, երբ հորինումների կենտրոնը Երուսաղեմից տեղափոխվեց Կոստանդնուպոլիս: Ահա այս թարգմանության շնորհիվ է, որ Հայր Ծարլ Ռոլմուն կարողացավ ցույց տալ, որ հայերեն Ծարակնոցի հնագույն շերտը պատշաճեցունմ էր Երուսաղեմի Պատարագի: Նա մեզ տալիս է այն բանի օրինակը, որ Պատարագի հայերեն և վրացերեն բնագրերի մեջ կատարված գրեթե հնագիտական այդ պեղումները կարող են վերականգնել հինգերորդ դարի երուսաղեմական Պատարագը, որի բնագիրը կորած է հումարենում: Ավելի մանրամասնությունների համար կարելի է դիմել նոր լույս տեսած նրա հետևյալ աշխատությանը. «Les Hymnes de la Résurrection 1. Himnographie liturgique géorgienne. Introduction, traduction et annotation des textes du Sinai.» 18, Paris, Cerf, 2000.

Մնում է Հայաստանի՝ քրիստոնեության պաշտոնական դարձի իրողությունը ներառել հայ ժողովրդի պատմության ավելի ամբողջական մի տեսադաշտում նկատի առնելով Հայաստանում քրիստոնեության սկզբնավորումը նրա պաշտոնական դարձից առաջ մինչև մեր օրերը և հիշատակելով երեք մեծ իրադարձություններ՝ հայերեն այբուբենի ստեղծումը հինգերորդ դարի սկզբին, Քաղկեդոնի ժողովի հակազդեցությունը և Էկումենիզմի հիմնահարցը:

Ճրաներենից թարգմանեց ՊԱՐԳԵՎ ԾԱՀԲԱԶՅԱՆԸ